

УДК 37.015.3:376-053.4]:616-07
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/31.214406>

Діна ШУЛЬЖЕНКО,
orcid.org/0000-0001-8943-497X
доктор психологічних наук,
професор кафедри психокорекційної педагогіки
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) dinashulzhenko@gmail.com

Мар'яна ПОРОДЬКО,
orcid.org/0000-0002-6306-826X
асистент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) maryana.porodko@lnu.edu.ua

ПСИХОМОТОРНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИСТИЧНИМ СПЕКТРОМ ПОРУШЕНЬ

У статті представлено процедуру організації, методичне забезпечення, особливості проведення і результати дослідження психомоторного розвитку дітей із розладами аутистичного спектра старшого дошкільного віку та їхніх однолітків із розвитком норма; визначено емпіричні показники відповідно до об'єкта нашого дослідження; наведено одержані результати в кількісних і якісних оцінках.

Здійснено аналіз спеціальної літератури різних авторів щодо вивчення питання діагностики стану психомоторного розвитку за відповідними методиками в дітей з аутистичним спектром порушень. Визначено показники психомоторного розвитку за результатами досліджень різних авторів, такі як статична координація, динамічна координація, моторна активність, відповідність рухів, що визначає орієнтацію людини в просторі, напрямок руху, складання формул рухів і автоматизовані руху, ритм рухів, темп рухів, м'язовий тонус, сила, енергія рухів. Описано вплив психомоторики на процес навчання та розвитку дітей дошкільного віку.

Зокрема, у статті детально описується програма дослідження, у якій відображено основні його етапи; обґрунтовується вибір методичного інструментарію для вимірювання емпіричних показників. Для якісних результатів дослідження визначено критерії оцінювання психомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутистичним спектром порушень. Подано порівняльний аналіз показників психомоторних тестувань дітей з аутизмом і з розвитком норма та описано якісні й кількісні показники з кожного тесту. Визначено особливості розвитку психомоторики дівчат і хлопців із кожної із досліджуваних груп. За результатами дослідження визначено та охарактеризовано рівні психомоторного розвитку дітей з аутизмом, описано психомоторний розвиток дітей на кожному з них, особливості поведінки дітей. Зазначені результати дослідження дають змогу висунути припущення про вплив психомоторики на загальний розвиток дитини з аутистичним спектром порушень старшого дошкільного віку та напрямки корекції їх засобами фізичного виховання, що дасть можливість вплинути на аутистичну поведінку загалом.

Ключові слова: психомоторний розвиток, діти з аутизмом, діагностика психомоторного розвитку дітей, рівні психомоторного розвитку дітей з аутизмом.

Dina SHULZHENKO,
orcid.org/0000-0001-8943-497X
Doctor of Psychological Sciences,
Professor at the Department of Psychocorrectional Pedagogy
National Pedagogical Drahomanov University
(Kyiv, Ukraine) dinashulzhenko@gmail.com

Mariana PORODKO,
orcid.org/0000-0002-6306-826X
Assistant at the Department for Special Education and Social Work
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) maryana.porodko@lnu.edu.ua

PSYCHOMOTOR DEVELOPMENT AMONG SENIOR PRESCHOOL-AGE CHILDREN WITH AUTISTIC SPECTRUM OF DISORDERS

The article presents a procedure of organization, methodological support, features and results of the study of psychomotor development among senior preschool-age children with autism spectrum disorders and their peers with

developmental norm; empirical indicators are determined according to the object of the study; the obtained results have been given in quantitative and qualitative assessments.

Analysis of specialized literature by various authors on the inquiry into diagnostics of condition of psychomotor development by means of corresponding techniques among children with an autistic spectrum of disorders has been carried out. Such indicators of psychomotor development as static coordination, dynamic coordination, motor activity, congruence of movements, which determines human orientation in space, direction of movement, formulation of movements and automated movements, rhythm of movements, tempo of movements, muscular tone, strength, and energy of movements, have been determined by the results of studies by various authors. The influence of psychomotor skills on the process of learning and development among preschool-age children has been described.

Specifically, the article describes in detail the study programme, which reflects its main stages; the choice of methodical tools for measuring empirical indicators has been substantiated. For the qualitative results of the study, the criteria for assessing the psychomotor development among senior preschool-age children with autistic spectrum disorders have been determined. The comparative analysis of indicators of psychomotor tests among children with autism and the ones with developmental norm has been provided, and also the qualitative and quantitative indicators on each test have been described. Peculiarities of psychomotor development among girls and boys from each of the studied groups have been determined. According to the results of the study there have been determined and characterized levels of psychomotor development among children with autism; the psychomotor development among children at each of the levels and peculiarities of children's behaviour have been described. The provided results of the study allow making an assumption about the impact psychomotor skills on the overall development among senior preschool-age children with autism spectrum disorders and destinations of their correction by means of physical education, which will enable exercising influence on autistic behaviour in general.

Key words: *psychomotor development, children with autism, diagnosis of psychomotor development among children, levels of psychomotor development among children with autism.*

Постановка проблеми. У спеціальній літературі мало досліджень, що розкривають методики визначення рівня психомоторної функції та характеризують її розвиток у дітей з аутистичним спектром порушень дошкільного віку.

Уперше найбільш ґрунтовний аналіз особливостей і способів діагностики психомоторики було проведено М. О. Гуревичем та Н. І. Озерцьким у межах психотехнічних досліджень, в яких було визначено особливості психомоторики дорослої людини: статична координація (тремтіння пальців і коливання рук), динамічна координація (однієї руки або обох рук), моторна активність (швидкість реакції, швидкість установки і швидкість рухів), відповідність рухів, що визначає орієнтацію людини в просторі, напрямок руху, складання формул (енграм) рухів і автоматизовані рухи, ритм рухів, темп рухів, м'язовий тонус, сила, енергія рухів.

Доведено, що в психомоторній дії дітей містяться елементи думки, а діти, обмежені в руховій активності, відстають від ровесників у розумовому розвитку. Власне, період від 5 до 8–10 років від народження – сенситивний психомоторний вік, «вік грації», коли дитина особливо чутлива до витонченості рухових дій, їхньої вишуканості, краси (Варій, 2007).

Дитина в дошкільному віці мислить рухами та діями з предметом, цим і започатковується основа психомоторної творчості. Згодом ці процеси мислення і живі рухи відокремлюються. Як наслідок, дитина стає здатною осмислювати власні рухи і дії з предметами, не торкаючись їх руками, мислити образами, почуттями або використовувати самі думки.

Психомоторні процеси, звичайно, впливають на аналіз загальних результатів діагностики дитини під час проведення комплексного спостереження не тільки за психомоторним, але й за емоційним, інтелектуальним і сенсорно-перцептивним розвитком дитини.

Аналіз досліджень. Вивченням поняття та структури психомоторики займалися П. Ф. Рудик, Е. П. Ільїн, Н. А. Розе, В. В. Клименко, В. П. Озеров. Проблему діагностики та формування психомоторних здібностей дітей з обмеженими можливостями слухового аналізатора розкривали у своїх роботах О. І. Форостян (2001 р.), Я. В. Крет (2000 р.), Н. П. Лещій (2004 р.). І. В. Хмельницька (2005 р.) розробила комп'ютерну програму психофізичного тестування молодших школярів із порушенням слуху. М. М. Єфіменко (2012 р.) описав методи розвитку психомоторики дітей із розумовою відсталістю 6–7 років порівнево збалансованими та порівнево неструктурованими фізичними вправами. А. В. Сімко (2019 р.) описала методи визначення психомоторики в дітей з інтелектуальними порушеннями на заняттях фізичної культури (Сімко, 2019: 234–245).

Проблематикою навчання та виховання дітей з аутистичним спектром порушень займалися і продовжують займатися Я. Т. Багрій, І. А. Марценківський, К. О. Островська, О. І. Романчук, І. Д. Риндель, Г. Г. Смоляр, В. В. Тарасун, Г. М. Хворова, А. П. Чуприков, Д. І. Шульженко та інші. Але в їхніх дослідженнях детально не описується методика визначення та стан психомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом.

Мета статті – обґрунтування комплексної діагностичної програми вивчення психомоторного

розвитку дітей дошкільного віку з аутистичним спектром порушень і констатування результатів їх визначення.

Виклад основного матеріалу. Системно-функціональний механізм керування психомоторними діями складається з ухвалення рішення, програмування психомоторної дії, її реалізації, зворотного зв'язку й порівняння. Визначення структури психомоторних здібностей, пошук надійних критеріїв для їх оцінки, систематизація та впорядкування здібностей-компонентів – актуальне завдання, розв'язання якого допоможе дітям оволодівати рухами ефективніше, у найбільш доцільній послідовності. Ознаками психомоторного розвитку є рухова пам'ять; здатність до керування часовими, просторовими та динамічними характеристиками; здатність до самоконтролю рухових дій; оперативність і надійність управління руховими діями, а також рівень розвитку вольового психомоторного зусилля й психічної працездатності. Для вивчення психомоторних характеристик вимірюють м'язовий тонус, швидкість і точність ходьби, ручну та станову силу, точність відтворення заданого руху, статичний і динамічний тремор, швидкість і точність графічних рухів (Пласкунова, 2009: 67–72).

За дослідженнями Є. В. Пласкунової (2009 р.), на моторний розвиток, рухові здібності, здатність до навчання і пристосованість до фізичного навантаження також впливають супутні захворювання, вторинні порушення, особливості психічної та емоційно-вольової сфер дітей. Порушення моторного розвитку призводить до відставання в масі та довжині тіла; порушення постави; порушення в розвитку склепіння стопи та грудної клітини та зниження її окружності; порізів верхніх і нижніх кінцівок; відставання в показниках обсягу життєвої ємності легень; деформації черепа; дисплазії; аномалії лицьового скелету. Що стосується рухових здібностей, то спостерігається порушення: координаційних здібностей, ритму рухів, диференціювання м'язових зусиль, просторової орієнтації, точності рухів у часі; рівноваги; сили основних груп м'язів рук, ніг, спини, живота; швидкості реакції, частоти рухів рук, ніг, швидкості одиночного руху; швидкісно-силових якостей у стрибках і метаннях; гнучкості і рухливості в суглобах. Усе це призводить до погіршення в засвоєнні та відтворенні таких основних рухів, як ходьба, біг, стрибки, метання (Пласкунова, 2009: 67–72).

Науково-дослідна робота проводилася в закладах дошкільної освіти та реабілітаційних центрах м. Львова, м. Стрия, м. Житомира, м. Кривого

Рогу, м. Одеси, де навчаються діти з розладами аутистичного спектра, і в закладах дошкільної освіти № 94 та № 7 м. Львова. Кількість дітей, які брали участь в експерименті, становила 115 осіб, з них 56 дітей – із розладами аутистичного спектра 5–6 років.

Констатувальний експеримент складався з тестування психомоторного розвитку дітей зі всіх психомоторних процесів: на розвиток статичної координації, динамічної координації, на ручну швидкість, координацію рухів пальців рук, ритмічність рухів, здібність до розслаблення м'язів, рухову пам'ять, здібність до оцінки та регуляції просторово-часових і динамічних параметрів рухів, міміки, спритність рухів.

У кожній сфері було виділено основні показники, які необхідні для визначення та корекції психомоторики. До кожного завдання було розроблено критерії оцінювання, які було побудовано від складнішого до простішого.

Нами було розроблено бальну оцінку результатів обстеження з урахуванням вираженості порушень. Кожне завдання оцінювалося за 4-бальною шкалою. Критичний рівень відповідає 1 балу (нижче за ранг оціночного параметра), низький рівень відповідає 2 балам (для нижчого рангу за оціночний параметр), середній рівень відповідає 3 балам і високий рівень відповідає 4 балам. Рівень сформованості психомоторної сфери вираховувався за значеннями всіх показників для кожного діагностичного критерію відповідно.

З огляду на те, що група дітей із розладами аутистичного спектра дуже відрізняється за своїми показниками у всіх сферах життєдіяльності та розвитку, для визначення ефективності запропонованої методики діагностики розвитку психомоторики нами було розроблено критерії та рівні розвитку.

Критеріями для дітей, які перебувають на критичному рівні розвитку психомоторики, є такі:

- нерозуміння та неусвідомлення вербальної, наочної інструкції;
- неприйняття допомоги та неусвідомлення допомоги;

- повна відмова від виконання інструкцій;
- присутність на діагностиці.

Для низького рівня розвитку характерні:

- спроба виконання завдання;
- постійне стимулювання виконання завдання;

- нерозуміння вербальної інструкції;
- відсутній самоконтроль.

Для середнього рівня розвитку психомоторики дітей характерними є:

- розуміння вербальної та наочної інструкції;
- прийняття допомоги;
- виконання завдання за зразком;
- завдання дитина виконує самостійно, але з грубими помилками;
- частковий самоконтроль у виконанні завдань.

Для дітей, які перебували на високому рівні психомоторного розвитку, характерні високі критерії.

Тестування дітей з аутистичним спектром порушень проводилось індивідуально, всі методики адаптовувалися до психологічних особливостей кожної дитини. Варто зазначити, що всі завдання подаються дітям в ігровій формі, дослідження проводилося в першій половині дня. Під час обстеження враховуються настрої дитини, її фізичне та душевне здоров'я.

Для проведення педагогічного експерименту було сформовано: експериментальна група дітей дошкільного віку з аутистичним спектром порушень (ЕГ) 5–6 років (16 хлопчиків і 13 дівчаток), контрольна група дітей із розвитком норма (КГ) 5–6 років (16 хлопчиків і 11 дівчаток).

Н. П. Вайсманом (1976 р.) було запропоновано комплекс методик для дослідження психомоторики для дітей із розумовою відсталістю (Вайсман, 1976), що складається з 12 окремих завдань, розроблених раніше різними авторами.

Враховуючи аналіз результатів теоретичного дослідження психомоторного розвитку дітей та особливостей дітей з аутизмом, ми модифікували методику дослідження психомоторики, запропоновану Н. П. Вайсманом, додавши до неї тести з «Психолого-освітнього профілю» (Psychoeducational Profile, PEP – Shopler і Reichler, 1979 р.) (Островська, 2012: 220).

До методики визначення психомоторики дітей дошкільного віку ввійшли такі тести, як: тест на статичну координацію рухів; тест на динамічну координацію; тест на зорово-рухову координацію; тест на ручну швидкість; тест на координацію рухів пальців рук; тест на ритмічність рухів; тест на здібність до розслаблення м'язів; тест на рухову пам'ять; тест на здібність до оцінки й регуляції просторово-часових і динамічних параметрів рухів; мімічний тест; тест на спритність рухів.

Завдання даються випробуваному у вигляді словесної інструкції та показу. Щоб переконатися в тому, що випробуваний розуміє інструкцію, пропонують 1–2 пробні спроби. Потім двічі реєструється виконання тесту.

Порівняльний аналіз показників психомоторного розвитку дітей з аутистичним спек-

тром порушень та їхніх однолітків із розвитком норма

Під час визначення показників психомоторного розвитку виявлено статистично значущі відмінності з усіх тестових значень дітей дошкільного віку з аутистичним спектром порушень (ЕГ) та з розвитком норма (КГ).

Наочний аналіз показників психомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутистичним спектром порушень і розвитком норма представлено на рис. 1.

Середні показники психомоторного розвитку дітей ЕГ перебувають на критичному рівні розвитку психомоторики (рис. 1), а саме: найменший показник 1,64 ($p=0,0000$) відповідає тесту на спритність руху, найбільший 1,98 ($p=0,0000$), що відповідає тесту на динамічну координацію. Для критичного рівня розвитку психомоторики характерними є: нерозуміння та неусвідомлення вербальної, наочної інструкції; неприйняття допомоги та неусвідомлення допомоги; повна відмова від виконання інструкцій; присутність на діагностиці.

Натомість середні показники дітей із розвитком норма старшого дошкільного віку (КГ) перебувають на середньому рівні, та найгірший показник становить 3,0 ($p=0,0000$) – це тест на ритмічність рухів. Найвищим показником розвитку психомоторної функції в дітей із розвитком норма є координація пальців рук, що становить 3,9 ($p=0,0000$).

Порівняльний аналіз співвідношення показників психомоторного розвитку дівчат і хлопців старшого дошкільного віку з аутистичним спектром порушень (ЕГ) представлено на рис. 2.

Як ми бачимо на рис. 2., є статистично значущі відмінності в показниках дівчат і хлопців з ЕГ в таких тестах, як:

- тест на здібність до оцінки і регуляції просторово-часових і динамічних параметрів рухів «Перенесення м'яча», відповідно середній показник дівчат ЕГ 1,4 ($p=0,006$), а у хлопців цей показник становив 1,8 ($p=0,006$);

- мімічний тест у дівчат ЕГ становив 1,3 ($p=0,002$), а у хлопців ЕГ – 1,8 ($p=0,002$);

- тест на спритність рухів, у хлопців з аутистичним спектром порушень ЕГ – показник 1,7 ($p=0,02$), а в дівчат цієї групи – 1,4 ($p=0,02$).

У всіх інших тестах показники у ЕГ між дівчатами і хлопцями з аутистичним спектром порушень не мають статистично значущих відмінностей і перебувають у діапазоні 2,0 і 1,5.

Виконавши порівняльний аналіз показників психомоторних тестів в контрольній групі дітей старшого дошкільного віку, можемо констатувати, що показники як дівчат, так і хлопців

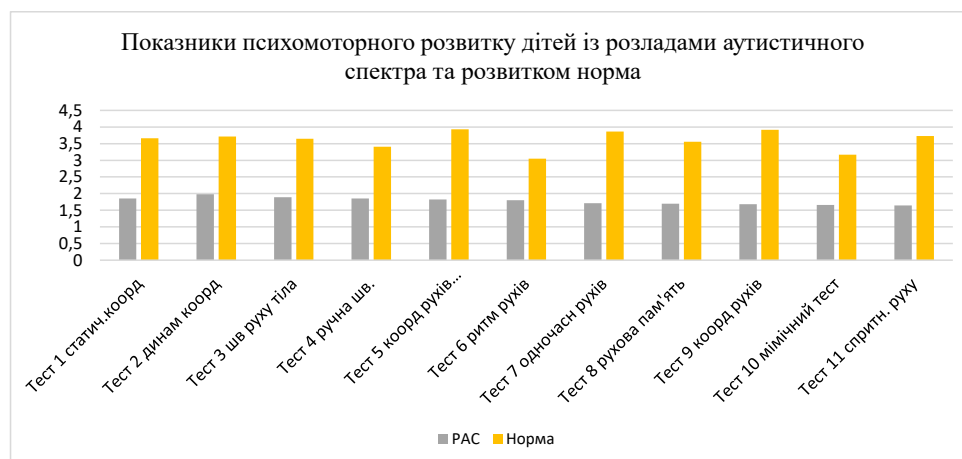

Рис. 1. Психомоторний розвиток дітей з аутистичним спектром порушення (ЕГ) та дітей із розвитком норма (КГ) старшого дошкільного віку

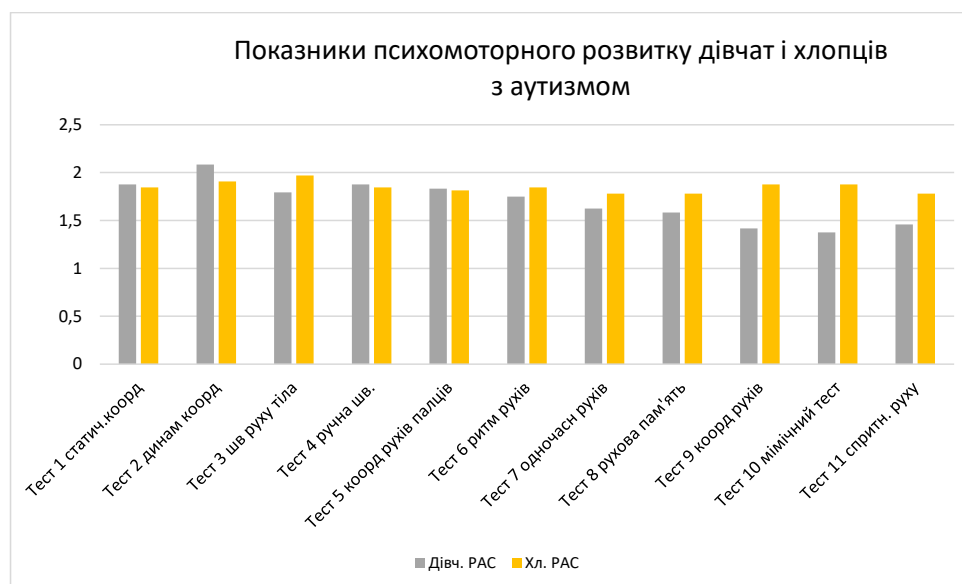

Рис. 2. Психомоторний розвиток дітей (ЕГ) з аутистичним спектром порушень

перебувають на середньому та високому рівнях розвитку психомоторики. Хлопці мають високий рівень розвитку координації рухів, показник 4 ($p=0,01$), що свідчить про здібність до оцінки та регуляції просторово-часових і динамічних параметрів рухів, у дівчат цей показник є на середньому рівні і становить 3,8 ($p=0,01$). Хоча в тесті на рухову пам'ять дівчата показали кращий показник – 3,7 ($p=0,03$), а хлопці – 3,3 ($p=0,03$) (рис. 3.).

Також статистично значущими є дані тесту на зорово-рухову координацію «Копання м'яча», відповідно, в дівчат цей показник виявився нижчим – 3,4 ($p=0,0003$), хлопці більш вправні – їхній середній показник 3,8 ($p=0,0003$) (рис. 3).

Після проведеного діагностичного дослідження можемо констатувати, що діти старшого

дошкільного віку з аутистичним спектром порушень відповідно до розвитку психомоторики поділяються на такі рівні: «критичний» відповідає 57 % дітей, «низький» – 41,3 % та 1,7 % дітей перебувають на «середньому» рівні. Дітей, які виконували тести на «високому» рівні, не було.

Для всіх дітей з аутизмом ми визначили такі ознаки порушення психомоторного розвитку:

- страждає виконання вправи тільки з вербальної інструкції, обов'язковий показ вправи експериментатором;
- вправи та рухи, для яких необхідний самоконтроль переважно уникаються або виконання утруднене;
- вправи на динамічну координацію виконуються краще, ніж на статичну;

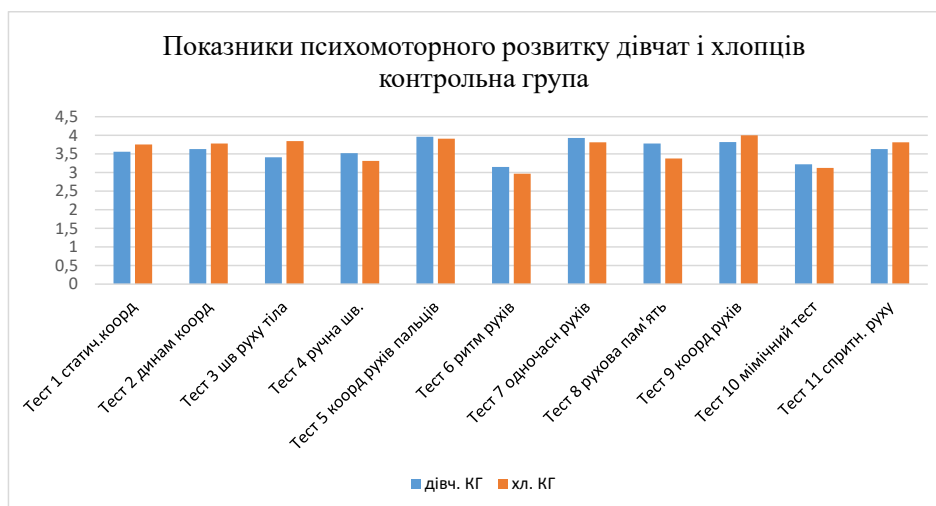

Рис. 3. Психомоторний розвиток дітей (КГ) із розвитком норма

- діти відображено виконують рухи краще, ніж після показу та пояснення;
- порушена координація правої та лівої рук;
- порушена здатність до напруження та розслаблення певних ділянок тіла;
- порушена зорово-рухова координація;
- рухи тіла та кінцівок характеризуються незграбністю;
- страждає переключення з одного руху на інший;
- відтерміноване виконання.

Після проведеного констатувального експерименту нами було визначено рівні психомоторного розвитку дітей старшого дошкільного з аутизмом: «критичний», «низький», «середній», «високий».

«Критичний». Ці діти не сприймають інструкцій, відмовляються від виконання завдань, часто не хотіли заходити в зал для виконання тестів. Діти або втікали від експериментатора, або хотіли виконувати те, що їм подобається. Такі діти не можуть наслідувати, для того щоб вони щось виконали, потрібне систематичне повторення одних і тих самих завдань. У більшості дітей спостерігалась затримка у розумінні і виконанні завдань. Ці діти не звертають увагу на інших дітей та експериментатора.

«Низький» рівень. Діти повторювали завдання за експериментатором, але ще не можуть контролювати свої рухи та визначити помилки. Під час діагностики діти могли виконувати вправи в парі з асистентом, а деякі – перебували в приміщенні в групі дітей та не відчували дискомфорту. У завданнях із м'ячем і предметами дітям вдається зробити завдання, але асистенту треба було виправляти помилки і словесно підказувати. Виконання простих за технікою вправ дітям вда-

ється виконати, але потрібно багаторазове повторення. Та деякі діти краще виконували вправи тільки з музичним супроводом, який задавав їм такт і це були мелодії, які дітям були відомі.

Відмова у виконанні була в тих завданнях, для виконання яких потрібен був самоконтроль навіть на низькому рівні, як у володінні всім тілом, так і мимічними м'язами. Хоча ця група дітей може повторювати рухи за експериментатором, якщо сама бачить свої помилки, і може хоча б частково контролювати рухи. Ці діти дошкільного віку з аутистичним спектром порушень мають здатність наслідувати рухи, і розвиток їхньої психомоторики залежить від правильного послідовного навчання.

«Середній» рівень. Ці діти самостійно виконували завдання, були незначні похибки, але для цього потрібно було показувати завдання експериментатором і виконувати дитиною декілька разів. Під час звернення до дітей «Будь уважним, зроби правильно» вони частково могли виправити і зробити правильно. Рівень розвитку психомоторики дітей з аутистичним спектром порушень цієї групи відповідає середнім показникам вікової норми, хоча всі ці діти розуміли словесні та наочні інструкції, всі тести виконувалися з грубими помилками. У завданнях із м'ячем був присутній самоконтроль. Ця група дітей може повторювати рухи за експериментатором. Під час виконання завдань, де необхідна концентрація уваги, діти губились і не могли вловити свої помилки. Загалом, діти готові були співпрацювати з експериментатором, майже всі завдання були їм зрозумілі, відмов від виконання не було.

«Високий» рівень. У нашому дослідженні на високому рівні виконували завдання тільки діти з розвитком норма.

Висновки. Модифікована методика дослідження психомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом охоплює такі тести, як: тест на статичну координацію рухів; тест на динамічну координацію; тест на зорово-рухову координацію; тест на ручну швидкість; тест на координацію рухів пальців рук; тест на ритмічність рухів; тест на здібність до розслаблення м'язів; тест на рухову пам'ять; тест на здібність до оцінки і регуляції просторово-часових і динамічних параметрів рухів; мимічний тест; тест на спритність рухів. Дані дослідження психомоторики дають змогу констатувати, що діти з аутиз-

мом перебувають на «критичному», «низькому» та «середньому» рівнях психомоторного розвитку, на відміну від їхніх однолітків із розвитком норма, більшість яких відносяться до «високого» рівня. Можемо стверджувати, що у групах досліджуваних дітей не було суттєвої відмінності в показниках дівчат і хлопців (виняток – тест «Перенесення м'яча», мимічний тест, тест на спритність рухів). Здійснюючи психокорекційну роботу, потрібно враховувати і досліджувати психомоторні показники на початкових етапах, оскільки вони суттєво впливатимуть на розвиток дитини з аутизмом загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вайсман Н. П. Психомоторика детей олигофренов. Москва : Педагогика, 1976. 104 с.
2. Варій М. Й. Загальна психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968 с. (навчальний посібник).
3. Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом. Львів : Триада плюс, 2012. 520 с. (монографія).
4. Плаксунова Э. В. Влияние занятий по программе адаптивного физического воспитания «Моторная азбука» на двигательное и психомоторное развитие детей с расстройствами аутистического спектра. *Аутизм и нарушения развития*. 2009. № 4. С. 67–72.
5. Породько М. І. Методи оцінювання психомоторного розвитку дітей дошкільного віку з аутистичним спектром порушень. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : зб. наук. пр.: вип. 9, у 2 т./ за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медоброди-2006, 2017. Т. 1. С. 181–192.
6. Сімко А. В. Особливості діагностики та корекції психомоторного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями на заняттях фізичного виховання. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : зб. наук. пр. / за ред. О. В. Гаврилова, В. М. Синьова. Кам'янець-Подільський : ПП Медоброди-2006, 2019. № 12. С. 234–245.
7. Шульженко Д. І. Індивідуально-психологічні неоднаковості дітей з аутистичним спектром порушень. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. 2008. № 22. С. 250–257.

REFERENCES

1. Vaisman N. P. *Psikhomotoryka detei olyhofrenov*. [Psychomotor skills of oligophrenic children]. Moscow : Pedagogy, 1976. 150 p. [in Russian].
2. Varii M. Y. *Zahalna psykholohiia* [General Psychology]. Kiev : Center for Educational Literature, 2007. 968 p. [in Ukrainian].
3. Ostrovska K. O. *Zasady kompleksnoi psykholoho-pedahohichnoi dopomohy diteiam z autyzmom* [Principles of comprehensive psychological and pedagogical assistance to children with autism], Lviv : Triad plus, 2012. 520 p. (monograph). [in Ukrainian].
4. Plaksunova Э. V. *Vlyyanye zaniaty po prohramme adaptivnoho fyzycheskoho vospytanyia "Motornaia azbuka" na dvyhatelnoe y psykhomotornoe razvytye detei s rasstroistvamy autystycheskoho spektra*. [The influence of classes under the program of adaptive physical education "Motor Alphabet" on the motor and psychomotor development of children with autism spectrum disorders]. *Autism and developmental disabilities*. 2009. № 4. P. 67–72. [in Russian].
5. Porodko M. I. *Metody otsiniuvannia psykhomotornoho rozvytku ditei doshkilnoho viku z autystychnym spektrom porushen* [Methods for assessing the psychomotor development of preschool children with autistic spectrum disorders]. *Current issues of correctional education (pedagogical sciences)*. № 9 у 2 т. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медоброди-2006, 2017. Т. 1. С. 181–192. [in Ukrainian].
6. Simko A. V. *Osoblyvosti diahnostryky ta korektsii psykhomotornoho rozvytku doshkilnykiv z intelektualnymy porushenniamy na zaniattiakh fizychnoho vykhovannia* [Features of diagnosis and correction of psychomotor development of preschoolers with intellectual disabilities in physical education classes]. *Current issues of correctional education (pedagogical sciences)*. N 9, у 2 т. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медоброди-2006, 2019. № 12. С. 234–245 [in Ukrainian].
7. Shulzhenko D. I. *Indyvidualno-psykholohichni neodnakovosti ditei z autystychnym spektrom porushen* [Individual psychological inequalities of children with autism spectrum disorders]. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University (pedagogical sciences)*. 2008. Nr 22. P. 250–257 [in Ukrainian].